

ВЛАДА Й ОСОБИСТІСТЬ, ІДЕОЛОГІЯ ТА ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ В КОНТЕКСТІ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Розглядаються питання, присвячені особливостям історичних розломів, які супроводжуються кардинальними змінами в ідеологіях та політичних системах, та їх причинам. Особлива увага приділена впливу цих перетворень на процеси, що відбуваються з особистістю та межами свободи або ж відсутністю такої. Всі проблеми розглядаються в контексті посилення постмодерних тенденцій як у культурі, науці, так і в соціальних системах

XX століття увійшло в історію як період величних відкриттів, найвищих досягнень людства в багатьох наукових галузях і, одночасно, як найбільш суперечливий, та кривавий, такий, що "подарував" людству авторитарні та тоталітарні політичні режими, дві світові війни, утворив поняття "двополюсного" світу, призвів до глобальних екологічних катастроф. У сенсі політичних, економічних та наукових змін це століття було надзвичайно мобільним. Завершення другої світової війни призвело фактично до початку нового періоду в історії людства. Швидке подолання її наслідків, до того ж в умовах "холодної війни" між антагоністичними ідеологіями та політичними системами, посилює потребу в технологічних вдосконаленнях та освоєнні нових промислових галузей. Результатом цих процесів стає розвиток постіндустріальних суспільств, які до кінця століття перетворюються також і в інформаційні (це стосується країн так званого "золотого мільярда", ситуація на пострадянському просторі поки що важко піддається класифікації).

Подібні перехідні періоди, як би спокійно вони не протікали, завжди можна порівняти з революціями за результатами свого впливу на всі процеси, що відбуваються в суспільстві. Це знайшло відображення в частковій руйнації концептуальних основ науки, культури та появі нових наукових парадигм. Концепції, що домінували практично з початку доби Відродження та характеризувались як модерні не завжди вже спроможні були, починаючи з другої половини XX ст., відповідати на нові виклики часу. Постмодернізм стає своєрідним виразом духу часу.

Він знайшов своє відображення в західноєвропейській та американській культурі в наступній послідовності: з кінця 50-х років – як позначення стильових змін в архітектурі, з 60-х рр. – як літературна течія, а вже з 70-80-х рр. – як своєрідне емоційне та інтелектуальне сприйняття епохи. Потрібно зазначити, що постмодернізм не має однозначного тлумачення. У ньому змогли поєднатись речі, які здаються цілком несумісними – з одного боку, прагнення (нехай і не усвідомлене) до цілісного та світоглядного сприйняття життя, а з іншого – розуміння фрагментарності та розпорошеності досвіду людства у XX ст.[1:15].

Постмодернізм як філософська течія тісно переплітається зі структуралізмом та деконструктивізмом. Деконструкція вважається філософським методом постмодернізму. Невипадково типові представники європейського структуралізму (Ж. Дарріда, М.Фуко та ін.) одночасно вважаються засновниками та "хрещеними" батьками постмодернізму. Оскільки тема нашого дослідження торкається місця в системі постмодернізму проблем влади, ідеології, політичних систем та особистості в них (або на їх тлі), зупинимось саме на цьому аспекті аналізу праць учених, які у своїх дослідженнях як прямо, так і опосередковано розглядали ці питання.

Беззаперечним лишається той факт, що саме М. Фуко вперше запропонував владно-політичну форму деконструкції. Процес формування особистості він трактує як насилля над нею, як силове формування ззовні, що досягається примусовою силою влади або ж її невід'ємними складовими, що репрезентують ту чи іншу владу – ідеології, релігії і т.п. Проблема влади, за Фуко, набуває рис фатальної неминучості, яка однаково спроможна слугувати як злу, так і добру, оскільки може бути і силою, яка пригнічує та подавляє, і силою, що вивільняє та вдосконалює [2,3,4].

Питання осмислення так званої новоєвропейської особистості як в науковій так і художній постмодерній літературі посідає помітне місце. Але все чіткіше простежується відхід від аналізу онтологічних структур світу та концентрація на аналізі логічних структур мови, за якою зникає і сам світ людини. Теорія буття як гра (започаткована ще до війни голландським філософом Й. Хейзингою в роботі "Homo ludens" або людина, яка грає) перетворюється в один із найбільш улюблених методичних засобів (показовим у цьому плані є роман Г.Гессе "Гра у бісер").

Серед українських досліджень з проблеми постмодернізму в цілому найбільш відомою залишається праця Д.В. Затонського [5]. Розглядаючи питання впливу та місця різних ідеологій в епоху "холодної війни", на фоні якої, власне, і формувались постмодерністські засади, він висловлює оригінальну ідею

щодо існування у післявоєнному світі єдиної Надсистеми. Хоч вона, на думку вченого, і базувалась на існуванні антагоністичних ідеологій, загалом виконувала єдину місію – збереження сучасної цивілізації від небуття [5:233]. Свої висновки автор закріплює словами Л.Нітхаммера: "Союз маси та влади, спираючись на досягнуте історично панування над природою, перетворився на саморегулюючу систему, яка, зберігши відмінності лише у відтінках, охопила весь світ" [5:234].

На семінарі, присвяченому постмодернізму, який відбувся 19 вересня 2002 року у Львові, академік М. Попович висловив своє бачення сутності постмодернізму. Його він характеризує як суто ліве, навіть лівацьке явище по відношенню до правого модернізму [6]. На його думку, явища, подібні крайнім правим, на зразок французьких націоналістів на чолі з Лі Пенон, зовсім не характеризують сутність європейського консерватизму, а отже, не можуть відноситись до правиці. А втрату позицій соціал-демократів в Німеччині, Швеції та інших країнах він пояснює неспроможністю представників цих політичних сил віднайти відповіді на актуальні питання сучасності. І лише постмодерн, на думку вченого, сформулював головну проблему, над вирішенням якої і повинні були працювати політики – "захист прав людської гідності, як центральний пункт захисту прав бідних, бо бідність – лише один із способів образити людину" [6].

Аналіз існуючих підходів міг би зайняти ще не одну сторінку, але з уже наведеного вимальовується досить типова, як для постмодернізму, картина: різноманітність та неоднозначність підходів, трактувань та бачення суті цього явища. Основні завдання, які ставили перед собою автори, розпочинаючи досліджувати означену проблему, спробуємо звести до наступного:

- з'ясувати причини краху політичних систем на певних етапах розвитку та їх базових ідеологій, спробувати пояснити появу постмодернізму та захоплення ним духовного простору саме в цій кризовій ситуації;
- наскільки існуюча система влади на пострадянському просторі сприяє формуванню нового типу особистості, а також дослідити спільне та відмінне в цих процесах у нас та розвинутих країнах;
- у цьому ж контексті спробуємо порівняти середньоєвропейський (середньоамериканський) варіант постмодерної особистості з пострадянським зразком;
- чи може абсолютизація теперішнього "тут-і-тепер" буття стати "двигуном прогресу" в Україні (з точки зору владно-політичної ситуації), та як це співвідноситься з проблемою громадянського суспільства та його становленням в Україні.

Все, що відбувалось на теренах колишнього Радянського Союзу починаючи з середини 80-х рр., причому в усіх сферах, продемонструвало один із можливих в історії варіантів знищення системи, яка тривалий час являла собою досить стабільне утворення. До речі, на думку Д.В. Затонського, класична стабільність і є смертю, саме вона (тобто стабільність) і стала однією із причин руйнації системи. Безперечно, ця стабільність ґрунтувалась на жорстких нормах спочатку авторитаризму, а потім і тоталітаризму. Засадним принципом цього режиму була комуністична ідеологія радянського зразка. Саме протистояння капіталістичної та комуністичної ідеологій тривалий час визначало та нав'язувало умови співіснування країн з різними політико-економічними та соціальними орієнтирами. Все, що було характерним для західної культури, науки та в цілому світосприйняття, зрозуміло, не могло збігатися з радянськими нормами, цінностями та пріоритетами.

Коли раптом (як висловився з цього приводу В.Пелєвін : "якщо держава спроможна потрапити у нірвану – це був якраз такий випадок" [7:12]) ця система рухнула, це і стало, на думку деяких дослідників, своєрідним кінцем історії – адже західна ідея перемогла, соціалістична провалилась, а отже, рухатись далі нікуди. Час поступово спростовує подібні висновки, ми ж всі стали свідками не кінця історії, а скоріше кінця ідеології, який до того ж важко назвати остаточним.

Як зазначалось в одному із наших досліджень [8], однією із причин (а зараз існує безліч варіантів та припущень) краху радянської системи стало завершення соціально-політичного циклу (у відповідності з теорією великих циклів кон'юнктури М. Кондратьєва) тривалістю до 60 років, які зумовлюються змінами поколінь, відповідних інформаційних потоків, характерних для кожного покоління, та формуванням кожним із них своїх базових цінностей, які в тому числі призвели і до ідеологічної кризи. На тлі цих перетворень і відбувались найбільш активні процеси, пов'язані з переходом від модернізму до постмодернізму. І якщо для Заходу це вже було звичне явище, то на пострадянському просторі являло собою щось нове, незрозуміле та мало досяжне.

Присутність "духу" постмодернізму в українській політичній практиці доводиться відчувати досить часто. Свобода особистості вітчизняними політиками сприймається та трактується надзвичайно специфічно. Підписання так званої "рамочної" угоди щодо вступу до ЄП продемонструвало свободу та незалежність Глави держави (причому цілковиту) не тільки від пересічних громадян, а й від політичних інституцій, також причетних до прийняття рішень державної ваги. Літературний класик українського постмодерну Юрій Андрухович відреагував на цей крок досить промовисто у своїй публікації "Назовімо імперію простором" [9:19]. Він зазначає : "Для нового утворення пропонується цілком нетривіальна, досі небувала назва ... Простір... Цікаво, наскільки довго працювали отруєні постмодерном мізки верховних політфілологів над цим винаходом?... Назвати державу чи навіть наддержаву Простором – дещо абсурд-

но, коли не ідіотично. ...Для категорії це принизливо, для держави непрактично ...Ставши суб'єктом (чи, найімовірніше, таки об'єктом) Єдиного економічного простору, українська держава має всі шанси потрапити у простір без виходу" [9:19].

Наведений приклад свідчить про впливовість у системі постмодернізму нарративної методології. Якщо для класичної філософії типовим було дослідження пізнання, то для нового напрямку домінуючими стали проблеми мови. Мова розглядається не просто як засіб пізнання, а як інструмент соціальної комунікації, яким активно маніпулюють сили, що уособлюють пануючу систему. Процес деградації мови повсякденності набув у нових умовах незворотної тенденції, тим самим підкреслюючи збоченість існуючих людських стосунків. І в цьому плані Україна не стала винятком. У художніх творах, що з'явилися ще на теренах Радянського Союзу 80-х – поч. 90-х рр., знайшли відображення окреслені тенденції. Одним із перших постмодерних явищ в Україні стало утворення літературної групи Бу-Ба-Бу на чолі з Ю. Андруховичем. Його романи "Рекреації", "Московіада", "Перверзії" за стилем, духом та мовою стали новим і досить несподіваним явищем в українській літературі початку 90-х рр. І фрагментація текстів, і звернення до своєрідного "шизоаналізу", іронія та багатозначність, деканонізація та деміфологізація звичних ідеалів, активне використання розмовної мови з усіма її різновидами: від палких, поетизованих промов до мови на межі цензурності, від суржику чи російських вкраплень до повного переходу на російську мову – всі ці ознаки постмодерної літератури ми зустрічаємо в його романах [10]. Проблема деградації мови в нашому житті заслуговує на окреме дослідження, оскільки його масштаби стають загрозливими для національної культури.

Традиційна для постмодерну спроба розширити межі свободи особистості досить часто натикається на протидію з боку оточуючого середовища. Крім цього, як правило, абсолютизація свободи завжди небезпечна свавіллям, справедливість містить в собі певну аморфність, та й справедливість не для всіх буває рівнозначною. У нашому випадку все це частково посилюється попереднім, більш ніж сімдесятирічним пануванням у суспільній свідомості духу колективізму. У пострадянському варіанті сума частин (певних елементів соціуму) заперечує соціальну цілісність як ту, що відійшла в минуле, так і ту, що має згодом надійти з майбутнього. Результатом такого стану речей є утворення суспільства майже тотальних заперечень з виразними елементами катастрофічної свідомості. В останні роки поняття "маргінальності" стало надзвичайно популярним, навіть модним. Хоча саме маргінальність, як соціальна установка на опозиційність до суспільства в цілому до загальноприйнятої в ньому моралі, породила інтерес до моралі, яка знаходиться на певній межі або ж поза нею.

Ці тенденції призвели до того, що нормальним станом людини вважається її несвідома основа. До нормального стану особистості часто відносять патології або маргінальні стани. Не випадковою є поява в системі постмодернізму таких вже згадуваних категорій як "шизоаналіз" та "шизофренічна мова". У науковий обіг ці поняття вперше вводить французький філософ Ж. Делез. Характерним для постмодернізму є і звернення до проблем сексуальності, які можуть виражати імпульсивні витоки особистості, що не піддаються контролю.

Для пострадянських суспільств особливо прикметною стала риса масової втечі від реальних проблем у більш безпечний фіктивний світ, створений засобами масової інформації, який залюбки пропонується діючими "ляльководами". Причому їх функції виконують люди до влади безпосередньо причетні. Так, в Україні як більшість популярних газет, журналів, так і радіотелевізійні канали є власністю окремих політиків або ж політичних кланів. Подібна ж ситуація характерна і для Росії, навіть у більших розмірах, оскільки в останні роки потік кінопродукції ("мильні" та бандитські серіали, кліпи, рекламні ролики), що заповнив екрани, має, в основному, російське походження.

Як висловився свого часу Ж. Бодріяр, реальність підмінюється мас-медійними "симулякрами". Саме гра на "низьких" почуттях громадян найчастіше використовується сучасними політтехнологами у процесі маніпулювання свідомістю громадян. Один із "стовпів" російського постмодернізму Віктор Пелевін у своєму романі "Generation "P" красномовно описує цей процес: "...Ми виходимо з того, що середній клас в Росії формується із інтелігенції, яка перестала мислити національно та замислилась над тим, де взяти гроші. ...Завдання шизосуггестування буде виконане в результаті утримання суб'єкта, який нейтралізується біля телеекранів на протязі тривалого часу. Щоб досягти такого результату, необхідно використовувати таку типову рису національно мислячого інтелігента, як сексуальна незадоволеність. Враховуючи патріархальність російського суспільства та ту роль, яку відіграє чоловіча частина населення, найбільш доцільним є формування підсвідомого асоціативного зв'язку телевізор – жіночий статевий орган" [7: 256].

Подібні маніпулювання свідомістю громадян характерні і для західних суспільств, навіть більшою мірою. На думку спадає роман американського письменника польського походження Е. Косинського "Садівник", в якому автор змальовує ситуацію раптового піднесення психічно хворої людини (знову ж таки завдяки маніпулюванню в ЗМІ та прив'язці світосприйняття до певних символів) до рівня Президента (спочатку корпорації, а потім і країни) [11]. У зв'язку з цим виникає слушне питання: невже ми прагнемо до подібної демократії та будемо підтверджувати необхідність досягнення особистістю вивільнен-

ня та цілковитої свободи, якщо нею наділені лише особи з патологічними відхиленнями? І в цьому випадку ми повертаємось до проблеми сприйняття та трактування категорій, але беззаперечним, на нашу думку, залишається те, що для нових (постмодерністських) координат виміру саме подібна неоднозначність і є типовою.

Відкритою для України в останні роки залишається і проблема побудови громадянського суспільства. Загальноновизнаним залишається той факт, що в нашій державі наявні тільки деякі формальні ознаки громадянського суспільства (пряме виборне право, таємність голосування, функціонування громадських організацій та політичних інституцій, які є безпосередньою ознакою громадянського суспільства). Але реального впливу (та контролю) громадян на політичні процеси, що відбуваються в країні, що саме і виступає головним критерієм визначення міри розвитку громадянського суспільства, не спостерігається. Тобто в сучасній Україні відстежуємо суто постмодерністський феномен – існування розмежованих частин суспільно-політичної цілісності. Держава з політичними інститутами, що її уособлюють, існує сама по собі, а громадяни самі по собі. Майже класична постмодерна ситуація – необмежена свобода особистості. Але як завжди "майже". Відокремленість держави, точніше, відповідних інститутів, проявляється і в їх неспроможності (або ж небажанні) виконувати функції по забезпеченню соціальних програм та умов гідного, цивілізованого життя для більшості громадян (а не лише для себе та найближчого оточення). Про це свідчить і процес перерозподілу парламентських комітетів (традиційно найменш популярними серед народних обранців залишаються саме соціальні), занадто розтягнута в часі і до кінця так і не зрозуміла для більшості пенсійна реформа; безліч проблем у медицині, освіті, науці, які вирішуються лише в блискучих передвиборних промовах.

Для класичного громадянського суспільства (як і для постмодернізму) характерною ознакою є наявність горизонтальних взаємодій та взаємовпливів, які заперечують наявність сутнісних або вертикальних зв'язків. Чого ніяк не можемо спостерігати в пострадянській соціально-політичній моделі. Наші зв'язки носять або ж кумівський - сватівський характер, або ж нагадують характерні для античності клієнтельні стосунки. Так, В.Пінчук – в одній особі і зять Президента, і співвласник кількох телевізійних каналів (Новий канал, СТБ, ICTV), впливовий підприємець, який фактично контролює вітчизняний експорт труб. В. Медведчук – голова Адміністрації Президента, йому безпосередньо підконтрольні телеканали Інтер та 1+1. Просування по службовій ієрархії його брата від вчителя фізкультури до заступника глави Податкової Адміністрації України є типовим явищем для вітчизняного політикуму. В суспільстві, де широко розповсюджені тіньові стосунки, предметом купівлі-продажу стають і рішення, які приймаються органами влади. Про це свідчать особливості проведення приватизації привабливих (у сенсі можливого отримання прибутку) підприємств. Посилення у зв'язку з отриманням прем'єрської посади В.Януковичем так званої "донецької групи" дозволило отримати Р.Ахметову (як президенту компанії "Систем капітал менеджмент") спочатку 45% акцій Центрального гірничо-збагачувального комбінату, а після приватизації "Укр-рудпрому" ЗАТ"СКМ" стало власником більш як 90% ЦГЗК.

Наведені приклади свідчать про те, що за рівнем розвинутості політичних, громадських інститутів, їх впливовості, соціальним та економічним показникам ми нагадуємо європейські країни доіндустріальної (у кращому випадку – ранньоіндустріальної доби). Але в умовах глобалізаційного світу та відсутності звичної коліси "залізної завіси" не можемо лишатись поза світовим цивілізаційним процесом. І ця цивілізаційна єдність особливо гостро проявляється в царині духовності. Постмодерний стан світу став результатом краху, з одного боку, певної системи, ідеології, а з іншого – своєрідної ідеології впевненості в непогрішимості власної системи та віри. Крім глобальних проблем, які зрівнюють країни перед екологічними, демографічними і т.п. загрозами, ще одна, але більш серйозна охопила людство – це те, що всі однаковою мірою по-справжньому ні в що не вірять. Це й стало причиною поширення такого явища, як фундаменталізм. Поширення фундаментальних течій стало своєрідною захисною реакцією з метою збереження національної та релігійної унікальності. Базовим для фундаменталізму став його конфлікт з модерном. Загальне тло, на якому він проявляється, можемо охарактеризувати наступним чином: стримання секуляризації культури, втрата традиційних цінностей, падіння нравів, інтересу до віри та релігійного життя. Саме ці ознаки і є, на нашу думку, найбільш типовими постмодерними рисами часу.

В цілому, можемо сформулювати наступні висновки:

- постмодерний стан сучасного світу – це результат паралельного краху радянської ідеології та окремих західних цінностей, які виявились нежиттєздатними без існування опонента;
- процес генези та руйнації будь-якої політичної системи прогнозований (виходячи з теорії великих циклів кон'юнктури М.Кондратьєва);
- кризовий стан сучасного світосприйняття, духовності та культури – свідчить про руйнацію попереднього світоустрою та, одночасно, про початок відліку Нового нового часу;
- існуюча система влади на пострадянському просторі працює на потребу поточного моменту й інтересів можновладців та визначається шкалою часу від виборів до виборів;
- постмодернізм сприяє розвитку та зміцненню горизонтальних зв'язків, заперечуючи наявність вертикальних, що дає підстави сподіватись на поступові зміни у вітчизняній політичній моделі;

– для постмодерну домінуючими стали проблеми мови. Мова розглядається як інститут соціальної комунікації, яким активно маніпулюють сили, що уособлюють пануючу систему. Проблема деградації мови в нашому житті заслуговує на окреме дослідження, оскільки її масштаби стають загрозливими для національної культури;

– спроба абсолютизувати свободу особистості містить небезпеку свавілля, безглуздості та викривлення поняття справедливості, яка не для всіх буває однаковою;

– процес побудови громадянського суспільства є незворотним, але існують перешкоди на його шляху. В центрі політичної системи повинен насправді опинитись Громадянин, а не керована ляльководами модель, запрограмована нейролінгвістичними та їм подібними механізмами впливу на свідомість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ильин И. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа. - М: Интреда, 1998. – 358 с.
2. Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности. – М.: Магистериум – Касталь, 1996.
3. Фуко М. Имя Розы. – М.: Магистериум – Касталь, 1996.
4. Фуко М. Маятник Фуко //Иностранная литература. – 1988. – № 10. – С. 81-128.
5. Затонский Д.В. Модернизм и постмодернизм. Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств(от сочинений Умберто Эко до пророка Екклесиаста). – Харьков: Фолио; М.: ООО "Издательство АСТ", 2000. – 256с.
6. www.ji.magazine.lviv.ua/seminary/2002/sem19.09
7. Пелевин В. Generation"P". –М.: Вагриус, 1999. – 302 с.
8. Венгерская В.А., Возная Л.Ю. Смена идеологий в контексте теории циклов // Материалы секционных заседаний Международного симпозиума "Нобелевские лауреаты по экономике и российские экономические школы". – Санкт-Петербург, 18 сентября, 2003 года. – СПб., 2003. – С.66-70.
9. Андрухович Ю. Назовімо імперію простором // Дзеркало тижня. – 2003. – № 36 (461). – С.19.
10. Андрухович Ю. Рекреації. Романи - К.: Час, 1997. – 286 с.
11. Ильин И. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М.: Интреда, 1996. – 403 с.
12. Косинский Е. Садовник // Иностранная литература. – 1997. - № 10. – С.73-117.
13. Ожеван М. Українська культурополітика під викликами постмодерної ситуації //www. chem.msu. su/rus/ teaching/ sociology.

Матеріал надійшов до редакції 5.09.04

Венгерская В.А., Мищук С.Н. Власть и личность, идеология и политическая система на постсоветском пространстве в контексте постмодернизма.

Рассматриваются вопросы, посвященные особенностям исторических разломов, сопровождаемых кардинальными изменениями в идеологиях и политических системах, а также их причинам. Особое внимание уделяется влиянию этих перемен на изменения, происходящие с личностью и границами свободы – либо же отсутствием таковой. Все эти проблемы подаются в контексте усиления постмодернистских тенденций как в культуре, науке, так и в социальных системах.

Vengerska V.A., Mischuk S.N. Authority and person, ideology and political system on postsoviets space in a context postmodern .

In clause the questions devoted to features of historical breaks, accompanied by cardinal changes in ideologies and political systems, and also reason, to this bringing are examined. The special attention is given to influence of these changes on changes occurring to the person and borders of freedom - or by absence those. All these problems move in a context of strengthening postmodernistckux of the tendencies as in culture, science, and social systems.